

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ ТА НАУКИ УКРАЇНИ
ХМЕЛЬНИЦЬКА ГУМАНІТАРНО-ПЕДАГОГІЧНА АКАДЕМІЯ
ГУМАНІТАРНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

Форма навчання: денна

Кафедра: туризму, теорії і методики фізичної культури та валеології

ДИПЛОМНА РОБОТА

На здобуття першого (бакалаврського) рівня вищої освіти

на тему:

СУЧАСНА ЕКСКУРСІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ

Виконала: студентка 4 курсу

Спеціальності 242 «Туризм»

Матафонова Олександра Олександрівна

Керівник:

Кандидат географічних наук, доцент

Гільберг Тетяна Георгіївна

Рецензент: Стрельбіцька Наталя Іванівна

директор турагенції «Ніка-тур-вояж»

м. Хмельницький – 2024 рік

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ОСНОВИ ТЕОРЕТИЧНОГО АНАЛІЗУ ТУРИЗМУ ТА ЕКСКУРСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	6
1.1 Розвиток туризму в Україні.....	6
1.2 Сутність поняття екскурсії.....	11
1.3 Екскурсії – ключова стратегія організації культурно-пізнавальних програм у туризмі.....	15
РОЗДІЛ 2. ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ЕКСКУРСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	19
2.1 Аналіз ринку екскурсійної діяльності Хмельницької області.....	19
2.2 Тенденції та чинники, що сповільнюють прогрес екскурсійної сфери в Україні.....	21
2.3. Проблеми, шляхи їх вирішення та пропозиції покращення екскурсійного обслуговування в Україні.....	26
РОЗДІЛ 3. АНАЛІЗ ЕКСКУРСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ, ЯК ФАКТОРУ ФОРМУВАННЯ ІМІДЖУ РЕГІОНУ	31
3.1 Методика та техніка проведення екскурсії.....	31
3.2 Характеристики організації різноманітних типів екскурсій.....	34
ВИСНОВКИ	43
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	46
ДОДАТКИ	49

ВСТУП

Актуальність дослідження. Сучасному туристичному ринку потрібен новий підхід до організації екскурсій, розглядаючи їх як один із ключових туристичних продуктів. Особлива увага має бути приділена підготовці висококваліфікованих спеціалістів у галузі обслуговування та туризму, які здатні якісно розробляти екскурсії та володіють методикою та технікою їх проведення.

Усім, хто чув слово «екскурсія», зазвичай спадає на думку різні спогади про подорожі, відкриття нових місць і емоційні враження. Справді складно уявити особу, яка ніколи не відправлялася в екскурсійну подорож. Наприклад, в дитячому садочку дітей часто водять на екскурсії у зоопарк, щоб познайомити їх з чудовими тваринами, або у найближчий ліс, де вони можуть насолодитися осінньою красою природи та зібрати опале листя для гербарію. У школі учні також відвідують музеї, підприємства та місцеві визначні місця під час екскурсій, щоб розширити свої знання та отримати нові враження.

У дорослому житті ми самі обираємо екскурсії, які зацікавлять нас, де ми можемо зустріти щось незвичайне або знову побачити відомі місця з нової перспективи. Це дозволяє нам відкрити для себе щось нове або поглибити знання про вже відоме, що робить наше життя більш насиченим та захоплюючим. Для учасників, екскурсія – це інтелектуальне задоволення, а для екскурсоводів – складний творчий процес, успіх якого залежить від глибини краєзнавчих знань екскурсовода та вміння передати цю інформацію з ентузіазмом. Вони повинні не лише володіти відточеною інформацією про місця, але й мати талант педагога та актора, щоб зробити екскурсію цікавою та захопливою для учасників.

Екскурсії є невід'ємною частиною туризму, їх можна вважати його серцевиною. Лише в складних спортивних походах та деяких спеціалізованих видів туризму, таких як мисливський і рибальський, екскурсії можуть бути необов'язковими. У всіх інших видах туризму – культурному,

археологічному, ботанічному, науковому, екологічному, споглядальному, релігійному, освітньому та навчальному – екскурсії є невід’ємною складовою програми подорожей.

У той же час, важливою є розробка нових туристично-екскурсійних маршрутів, які відображають красу та велич України. Методологічна база в галузі теорії та практики організації екскурсійної діяльності покладена в роботах як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників. Серед них слід відзначити праці таких авторів, як В. Бабарицька, А. Короткова, О. Малиновська, Н. Бакало, В. Брич [3] та інших.

Мета цього дослідження полягає у вивченні сучасних тенденцій удосконалення організації екскурсійного обслуговування туристів туристичними підприємствами в Україні. Для досягнення цієї мети потрібно вирішити наступні **завдання**:

- дослідити розвиток туризму в Україні;
- визначити сутність поняття екскурсії та стратегії організації культурно-пізнавальних програм у туризмі;
- розглянути ринок екскурсійної діяльності Хмельницької області;
- ознайомитися з тенденціями та чинниками, що сповільнюють прогрес екскурсійної сфери в Україні;
- проаналізувати проблеми, шляхи їх вирішення та пропозиції покращення екскурсійного обслуговування в Україні;
- представити методику та техніку проведення екскурсії;
- розглянути характеристики організації різноманітних типів екскурсій.

Не зважаючи на сучасний рівень туристичного розвитку, на даний момент Хмельниччина володіє ще чималим потенціалом різноманітних ресурсів які незабаром стануть туристично-рекреаційними локаціями.

Об’єкт дослідження – процеси вдосконалення надання екскурсійних послуг.

Предмет дослідження – комплекс наукових, методичних та практичних заходів з надання екскурсійних послуг туристам з метою покращення функціонування туристичного агентства.

Джерелами інформації для дослідження є наукові статті та праці українських та закордонних дослідників у галузі туризму, онлайн-ресурси, а також офіційні веб-сайти туристичних компаній.

Для дослідження використовувалися науково-теоретичний метод для аналізу сутності туристичного обслуговування; порівняльно-описовий метод для визначення різних форм екскурсійного обслуговування туристів; аналітичні та статистичні методи для аналізу стану екскурсійної діяльності в Україні; графічний метод для побудови діаграм та рисунків; логічний метод для формулювання висновків та розробки пропозицій.

Отримані результати мають практичне значення для туристичних агентств, оскільки вони можуть використовувати їх для покращення екскурсійного обслуговування туристів. Це сприятиме збільшенню клієнтської бази та підвищенню зацікавленості екскурсантів.

Кваліфікаційна робота включає вступ, три розділи, висновки та список використаних джерел. Обсяг роботи складає 48 сторінок. Вона містить 1 таблицю та 4 додатків. Список використаних джерел налічує 25 найменувань.

РОЗДІЛ 1. ОСНОВИ ТЕОРЕТИЧНОГО АНАЛІЗУ ТУРИЗМУ ТА ЕКСКУРСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

1.1 Розвиток туризму в Україні

Туристична галузь може бути розглянута як сукупність, що сприяє створенню нових робочих місць та підвищує репутацію країни. Згідно з даними Всесвітньої туристичної організації, сектор туризму та курортів створює одне робоче місце на кожні 12 у світі і складає 30% від світового експорту послуг, при цьому його внесок у світовий ВВП складає 9%. Тому в світі не існує прикладів, коли туристична галузь розвинулася б самостійно, без підтримки держави. У більш ніж 160 держав світу існують центральні органи виконавчої влади, що відповідають за розвиток туризму [3].

Сфера туристичного обслуговування відрізняється своєю рідністю як об'єкт управління і володіє кількома характеристиками:

1. Туризм проникає у всі сфери життя (висока глибина проникнення), існує в усіх місцях, де проживають люди, що створює складні взаємозв'язки між його складовими.

2. У галузі туризму існує значна кількість підприємств та організацій, які, в різний спосіб, мають формувати єдину регіональну систему управління.

3. Сильний вплив з боку зацікавлених клієнтів характеризується тим, що туристичні організації взаємодіють з різноманітними зацікавленими сторонами, які вправі здійснювати певний вплив на їх діяльність (наприклад, на функціонування турфірм, населення, кредиторів, політичні структури, міські органи управління, туристів).

4. Туристичний продукт нерозривно пов'язаний з його джерелом формування. Оскільки туристичний продукт представляє собою послугу, його основними характеристиками є присутність клієнта під час надання послуги та неможливість зберігання цієї послуги. Це означає, що туристичну

послугу неможливо відправити поштою, а також немає можливості зберігати її для майбутнього використання. Туристичну послугу неможливо оцінити перед її отриманням, випробувати як товар чи зберегти для подальшого продажу.

5. Характеристики туристичного продукту визначаються особливостями формування туристичного попиту. Цей попит є різноманітним, і основні причини цієї різноманітності включають наступне:

а) Якість туристичного продукту є змінною. Ця змінність впливає на послуги через унікальність кожного споживача та постачальника послуг.

б) Різноманітність споживачів туристичних послуг виявляється у різних категоріях туристів, які мають різні мотивації подорожей, вимоги до послуг та готовність витратити кошти на обслуговування. На туристичний попит сильно впливають фактори, такі як рівень доходу, структура сім'ї, вік членів сім'ї, рівень освіти та професійна діяльність.

в) Велике значення мають суспільні фактори, такі як соціальна, економічна та політична ситуація в країні, а також екологічний стан. Безпека подорожей відіграє важливу роль у формуванні туристичного попиту.

6. Комплексність туристичних послуг виявляється у тому, що туристична послуга складається з різноманітних послуг, як матеріальних, так і нематеріальних, що утворюють специфічний продукт.

7. Інфраструктура туристичної дестинації (місце, регіон, країна) розглядається як «колективна продукція». Тур-пропозиція представляє собою не окремі послуги, а цілий комплекс послуг, який становить основу формування туристичного попиту. Цей комплекс послуг об'єднується в понятті «мета подорожі».

8. Сезонність визначається залежністю обсягу туристичних послуг від сезону, переважно від природно-кліматичних умов. Зміни в обсязі туристичної діяльності можуть значно коливатися в залежності від пори року [4].

9. У туристичній галузі сполучним центром, який зберігає різних виробників, є інформація. Особливістю туризму є те, що інформаційні потоки більше, ніж товари, забезпечують зв'язки між виробниками

туристичних послуг. У цьому контексті інформаційні потоки не лише містять великий обсяг даних, але також виступають у формі надання послуг та здійснення платежів.

10. У своїй діяльності підприємства туристичного бізнесу найчастіше користуються ресурсами, які фактично не є їх власністю [4].

11. Український внутрішній туризм стає дедалі важливішим завдяки розвитку культурних зв'язків між регіонами країни, зміцненню діалогу та взаєморозуміння між різними соціальними групами, а також можливості наочно демонструвати єдність українського народу та формувати позитивний імідж України, перш за все, серед власного населення. В контексті останніх подій цей аспект набуває особливого значення для учасників українського туристичного ринку.

Точно, туризм має свої власні особливості, які роблять його унікальним об'єктом управління. Тому механічне перенесення управлінських моделей з інших сфер не завжди буде ефективним у туристичній галузі. Менеджерам важливо розуміти ці особливості і розвивати адаптивні стратегії, які враховують специфіку туристичного бізнесу.

Особливий акцент слід зробити на розумінні туризму як складової високо інтегрованої послуги, яка активно використовує інформаційні технології та продовжує постійно зростати в цьому напрямку.

Інформаційно-технологічні системи, використовувані в туризмі, включають в себе комп'ютерні системи резервування, телеконференційні системи, платформи для проведення навчальних семінарів, відеосистеми, комп'ютерні мережі, інформаційні системи управління, електронні системи бронювання та продажу квитків, системи електронних платежів, телефонні мережі, мобільні засоби зв'язку та інші подібні засоби.

Варто відзначити, що ці системи спочатку розробляються та впроваджуються окремими учасниками туристичного ринку як окремі компоненти, але з часом їхні можливості поступово об'єднуються в один загальний інформаційний простір, що використовується всіма учасниками як

єдиний комплексний інструмент. Більше того, використання такої інформаційно-технологічної системи кожним суб'єктом туризму має важливе значення для всіх інших учасників цього процесу.

Отже, в туристичній індустрії не лише поширюються окремі бази даних та технічні засоби обробки та передачі інформації. Тут функціонує система взаємопов'язаних комп'ютерних та комунікаційних технологій. Крім того, різні компоненти туристичної галузі тісно переплетені між собою.

Так, велика кількість учасників туристичного ринку зацікавлені у взаємній співпраці, яка може бути як вертикальною, так і горизонтальною. Крім того, для як виробників, так і споживачів, туристична послуга представляє собою комплексне явище, що підкреслює складність та многогранність взаємозв'язків у туристичному продукті і, відповідно, у всій індустрії загалом.

Туристичний бізнес, як частина економічного комплексу країни, характеризується наступними властивостями та функціями [5]:

1. Існує сектор, який займається виробництвом і наданням послуг для туристів.
2. Розробляє власні туристичні пакети, формує туристичний продукт і організовує їх виконання.
3. Створює або формує ринок туристичних послуг різного рівня складності та комплексності.
4. Грає роль мультиплікатора у збільшенні національного доходу, валового внутрішнього продукту, рівня зайнятості населення, розвитку місцевої інфраструктури та підвищенні життєвого рівня населення.
5. Туризм є сумісним з практично усіма сферами, галузями та видами діяльності людини. Розвиток туризму сприяє стимулюванню розвитку інфраструктури та задоволенню попиту подорожуючих на різноманітні послуги.
6. Туризм дозволяє сприяти інтеграції загальнонаціональних інтересів у різні верстви населення. Крім того, він може бути засобом пропаганди

національної культури та європейських інтересів. Головною характеристикою туризму є його потужний вплив на економіку регіону, країни та всього світу.

Важливо зазначити, що розвиток туризму піддається впливу як позитивних, так і негативних чинників, які пов'язані з політичним, правовим та соціально-економічним контекстом як у світі, так і особливо в кожній країні.

Однак, насправді туристичний сектор, який є не дотаційним, а бюджетоутворюючим для економіки не тільки ряду регіонів, а й країни, підтримкою Української держави не розпечений. Так, за 20 років існування незалежності України відбулося 9 реорганізацій органу виконавчої влади в сфері туризму. Відсутність стратегії розвитку туризму та просування України на зовнішньому ринку, дефіцит інформації, нездатність і небажання вирішувати нагальні питання діяльності туристичної галузі – на сьогоднішній день це ті реалії, з якими доводиться стикатися учасникам індустрії подорожей.

У контексті вкрай низького рівня національної самосвідомості та патріотичного виховання, які могли би бути підтримані ефективними програмами розвитку внутрішнього туризму, такий хаос у підходах свідчить про фактичну відсутність стратегічного планування не лише у сфері туризму, але й в інших аспектах розвитку країни [6].

Головною функцією держави в індустрії туризму є розробка стратегій для виходу на міжнародні ринки та просування пам'яток країни через рекламні заходи, завдання, яке не може бути виконане повністю жодним приватним учасником ринку. Останній раз Україна була представлена на міжнародній туристичній виставці в Барселоні ще у 2008 році з одним єдиним стендом.

Всі ці фактори підкреслюють важливість розроблення та реалізації єдиної державної стратегії розвитку як зовнішнього, так і, передусім, внутрішнього ринку туризму. Це може бути не лише засобом впливу на національну самосвідомість населення України, а й сприяти підвищенню

його культурного рівня та покращенню міжрегіональних комунікаційних зв'язків (Додаток А).

1.2 Сутність поняття екскурсії

Слово «екскурсія» виникло від латинського «екскурсіо». У вживання мови воно ввійшло в ХІХ столітті та спочатку мало значення «вибігання, військовий наступ», а згодом стало означати «вилазка, поїздка».

Один з варіантів визначення терміну «екскурсія» звучить наступним чином: екскурсія – це прогулянка, метою якої є вивчення певної теми на конкретному матеріалі, доступному для споглядання (М. П. Анциферов) [15].

У своїй характеристиці місця екскурсійної діяльності в позашкільній роботі з дітьми, екскурсіоніст Л. Бархаш вважав, що екскурсія є наочним методом отримання певних знань та формування вихованості, який полягає у відвідуванні заздалегідь обраної теми об'єктів (таких як музей, завод, колгосп тощо) під керівництвом спеціального екскурсовода.

Екскурсія – це форма суспільно-освітньої роботи, в якій група осіб (екскурсантів) під керівництвом більш досвідченої особи (екскурсовода) досліджує об'єкт або явище у його природному середовищі. З цією метою вони направляються до об'єкту свого вивчення (за В. О. Гердом) [15].

Екскурсія – це дослідження об'єктів на їхньому природному місці розташування (локальний принцип) та взаємозв'язку з переміщенням у просторі (моторний принцип), за словами Б. Е. Райкова.

Екскурсія – це особлива форма навчальної та позанавчальної діяльності, в якій вчитель-екскурсовод та учні-екскурсанти спільно досліджують явища реальності, спостерігаючи їх у природних умовах (наприклад, на заводах, у колгоспах, на пам'ятках історії та культури, в природі тощо) або в спеціально створених збірках (як музеї чи виставки), за словами (Л. Ф. Родіна та Ю. Е. Соколовського).

Екскурсія – це спрямований наочний процес вивчення навколишнього світу, який базується на попередньо відібраних об'єктах, що розміщені в природних умовах або у спеціальних приміщеннях, таких як цехи промислових підприємств, лабораторії, науково-дослідницькі інститути, музеї та виставки. Проведення екскурсії здійснюється під керівництвом кваліфікованого спеціаліста-екскурсовода, а сприйняття об'єктів підпорядковане меті освітлення певної теми, як зазначає В. Б. Емельянов.

Екскурсія – це методично продуманий показ значних місць та пам'яток історії й культури, що базується на аналізі об'єктів, які перебувають перед очима екскурсантів, а також на здатній розповіді про події, пов'язані з ними, за словами Г. П. Долженка [15].

Екскурсія – це процес візуального ознайомлення з навколишнім світом: особливостями природи, елементами побуту, значущими місцями певного міста чи регіону – заздалегідь обраними об'єктами, які вивчаються на місці їхнього розташування, за словами І. В. Зоріна та В. А. Квартальнова.

Один з підходів до визначення екскурсії вказує на те, що вона є тематичним маршрутом з метою відвідування значущих об'єктів та місцевостей (В. А. Смолій, В. К. Федорченко, В. І. Цибух) [24].

Екскурсія – це спосіб вивчення навколишнього світу, що ґрунтується на виборі попередньо обраного набору об'єктів (зоровий ряд), які слугують для висвітлення певної теми, за словами (Н. В. Савіної та З. М. Горбильової) .

Науковці висловлюють такі думки.

У сучасному тлумачному словнику української мови екскурсія визначається як колективне відвідування видатних місць з освітньою, науковою, спортивною або іншою ціллю.

В законодавстві України відсутнє пряме визначення терміну «екскурсія». Проте, екскурсійна діяльність трактувалася як організація подорожей, що тривають не більше 24 годин у супроводі фахівця – екскурсовода за попередньо розробленими маршрутами з метою ознайомлення з пам'ятками історії, культури, природи, музеями, визначними

місцями та іншими об'єктами (Закон України «Про туризм», 2015 рік) [17].

Термін «екскурсія» як туристична послуга був визначений Міждержавним стандартом ДЕСТ 28681.2-95 «Туристично-екскурсійне обслуговування. Туристичні послуги. Загальні вимоги». Згідно з цим стандартом, екскурсія є туристичною послугою, що задовольняє духовні, естетичні та інформаційні потреби туристів.

Проте обидва зазначені нормативні документи більше не діють, і на даний момент не існує жодного їхнього аналогу.

Узагальнюючи вищевказані визначення терміну «екскурсія», можна сказати, що з часом це поняття ставало складнішим і більш широким. Розуміння екскурсії та відповідно її визначення постійно еволюціонували з плином часу, одночасно з розвитком її функцій і завдань, а також формуванням її як окремого унікального методу здобуття знань та визначенням її як однієї з форм змістовного проведення дозвілля.

Отже, на сьогодні екскурсію розглядають у таких аспектах: самостійна форма виховання (патріотичного, трудового, естетичного); форма навчання; форма роботи з масовою аудиторією; як один зі ступенів пізнання; форма міжособистісного спілкування; форма поширення наукових знань та ідейного виховання; форма організації культурного дозвілля; невід'ємна частина організованого туризму [7].

Узагальнюючи різні підходи до визначення та розуміння екскурсії, відзначимо два головні притаманні аспекти:

Екскурсія – це систематичний та змістовний процес пізнання навколишнього світу особистістю, який ґрунтується на отриманні різноманітних вражень, включаючи зорові, слухові та інші сприйняття. Цей процес організовується та керується кваліфікованим фахівцем – екскурсоводом.

Екскурсія – це комплексна туристична послуга, спрямована на ознайомлення туристів і екскурсантів з екскурсійними об'єктами. Її тривалість може сягати до 24 годин, обов'язковою є присутність екскурсовода, який супроводжує групу. Екскурсія проходить за задалегідь

схваленим маршрутом та не включає в себе послуги розміщення.

У загальному контексті послуга – це результат діяльності підприємства, спрямованої на задоволення відповідних потреб споживачів.

У сфері організації екскурсійного бізнесу, саме друге уточнення терміну «екскурсія» як комплексної послуги є ключовим, оскільки воно надає можливість розглядати її як продукт. Важливо зауважити, що на сучасному туристично-екскурсійному ринку термін «екскурсійний продукт» використовується обмежено, але описані нижче характеристики екскурсії як продукту виправдовують його широке застосування. Ця концепція поширюється на основі терміну «тур продукт».

Визначення турпродукту, яке міститься в численних підручниках і Законі України «Про туризм», описує його як попередньо розроблений комплекс туристичних послуг, що об'єднує не менше двох таких послуг. Цей комплекс може бути реалізований або пропонуватися за фіксованою ціною і включає послуги перевезення, розміщення та інші туристичні послуги, які не пов'язані з перевезенням та розміщенням (наприклад, організація екскурсій, відпочинку, розваг, продаж сувенірної продукції тощо).

Загалом, туристичний продукт – це комплексне поняття, яке включає три основні види пропозицій туристичного підприємства на ринку: тури, туристсько-екскурсійні послуги і туристичні товари. Таким чином, екскурсія є одним з видів туристичного продукту. Отже, введення терміну «екскурсійний продукт» є цілком обґрунтованим і підтверджується рядом тенденцій, які спостерігаються на сучасному ринку екскурсійних послуг, а саме:

1. Екскурсія як послуга сьогодні передбачає набір окремих компонентів.

2. Зазвичай до складу обов'язкових екскурсійних послуг входить страхування учасників екскурсії та надання інформаційних послуг, таких як супровід кваліфікованим екскурсоводом.

3. До додаткових послуг екскурсійного туризму можуть входити такі компоненти:

a) Транспортне обслуговування, особливо для екскурсій пішохідного типу, хоча його частка у загальній кількості екскурсій зазвичай є невеликою.

b) Організація відвідування музейних та розважальних закладів під час екскурсії. Послуги харчування, оскільки деякі екскурсії можуть передбачати зупинки для обіду або перекусу.

c) Організація анімаційних заходів для учасників екскурсії, наприклад, під час прогулянок для дитячих або молодіжних груп.

d) Послуги з продажу сувенірної продукції, що дозволяє учасникам екскурсії придбати пам'ятні речі [1].

4. Створення екскурсійних програм з різноманітним спектром додаткових послуг може підвищити вартість екскурсії, що в свою чергу сприятиме збільшенню прибутку від організації екскурсійних подій.

Так, екскурсійний продукт – це заздалегідь сформований комплекс послуг, які надаються учасникам екскурсії під час її проведення і продаються за одну загальну ціну. Екскурсійний продукт є унікальним товаром, який володіє рядом характерних особливостей, проте у певних аспектах схожих з особливостями тур продукту (Додаток Б).

1.3 Екскурсії – ключова стратегія організації культурно-пізнавальних програм у туризмі

Розгляд історії розвитку екскурсійної діяльності є важливою складовою екскурсознавства. Він охоплює ретроспективний аналіз ключових подій та досягнень у цій сфері, з виділенням історичних етапів. Історія екскурсійної діяльності має високий ступінь дослідженості і широко представлена у працях вчених, таких як, В. К. Федорченко, О. М. Костюкова, Т. А. Дьоровий, М. М. Олексійко («Історія екскурсійної діяльності в Україні. Навчальний посібник», 2004 р.), І. М. Чагайда, С. В. Грибанова

(«Екскурсознавство. Навчальний посібник», 2004 р.), Г. П. Науменко, В. А. Зінченко («Туризмологія : концептуальні засади теорії туризму» (розділ XXI. Екскурсологія, 2008 р.) тощо [15].

Наукова та методична література в останні часи використовує термін «екскурсологія» паралельно з «екскурсознавством». Екскурсологія визначається як галузь теоретичних знань, що досліджує проблеми створення ідеальної екскурсії, вплив екскурсій на свідомість людей, практичні методи підготовки та проведення екскурсій, а також навчання екскурсоводів. Використання терміну «екскурсологія» пояснюється тим, що він найбільш точно відображає суть елемента суспільної культури, яким є «екскурсія». Такий підхід відповідає науковій традиції розробки теорій, які базуються на поглибленому розумінні закономірностей свого об'єкта та підкреслює фундаментальний характер представленого знання [15].

У країні з величезним культурним потенціалом, такою, як Україна, екскурсійна справа та професія «екскурсовод» мають вагомую роль у соціально-культурному житті. Запит на екскурсійні послуги є постійним, і в майбутньому очікується зростання попиту як на самостійні екскурсії, так і на їхнє включення до туристичних пакетів як внутрішнього, так і зарубіжного туризму. Це вказує на необхідність розвитку екскурсійної сфери.

У сфері пізнавального туризму та екскурсій, які становлять до 80% від загального обсягу туристичних потоків, ключовим елементом туристичної програми є саме екскурсії. Оскільки сама сутність цих видів туризму передбачає, що туристична мотивація майже повністю визначається або повнотою, або насиченістю, або пізнавальною цінністю екскурсійної програми — чи то оглядової, чи то тематичної [6].

Протягом столітньої історії екскурсознавства виникали різноманітні визначення поняття «екскурсія». Розбіжність у цих визначеннях зумовлена функціонуванням екскурсій у різні культурно-історичні періоди. Кожне визначення враховує різні параметри та особливості екскурсій, які були актуальними для певної епохи. З плином часу спостерігалось ускладнення

уявлень про екскурсію, що стосується її цілей, завдань, форм проведення і, в кінцевому підсумку, сутності.

Діяльність екскурсовода включає в себе ряд конкретних кроків, з яких основними є підготовка та проведення екскурсії. Конкретні дії екскурсовода спрямовані на те, щоб допомогти учасникам екскурсії оглянути об'єкти, які розкривають тему екскурсії; отримати необхідну інформацію про них; сформувані у них відношення до теми екскурсії; надати свою оцінку екскурсії.

Екскурсія, як вид діяльності, виконує кілька функцій, зокрема інформаційно-пізнавальну. Кожна екскурсія, відповідно до своєї теми, передбачає освоєння певних аспектів культурного або природного середовища, тому містить інформацію про конкретні галузі знань, такі як досягнення медицини, дослідження космосу, історичні події, великі винаходи та інше. Таким чином, екскурсант завжди отримує нові знання під час екскурсії.

Екскурсії мають значне культурне та виховне значення, що сприяє збагаченню знань і надає яскраві враження. Незважаючи на те, що поняття «виховання» має багато аспектів, в екскурсіях вони інтегруються різні види виховання, такі як ідейно-політичне, патріотичне, моральне, естетичне, трудове і фізичне (Додаток В).

Після екскурсійна робота екскурсантів є важливою складовою екскурсійного виховного процесу. Вона стає можливою, коли екскурсоводу вдалося перетворити завершення екскурсії на початок самостійної роботи екскурсантів з узагальнення та закріплення отриманих знань [8].

Отже, кожна конкретна екскурсія виконує принаймні три базові функції, до яких, залежно від типу екскурсії, можуть додаватися інші функції.

РОЗДІЛ 2. ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ЕКСКУРСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

2.1 Аналіз ринку екскурсійної діяльності Хмельницької області

Туристичні можливості Хмельницької області безмежні, що підтверджується різноманітністю її туристично-рекреаційних, історико-культурних ресурсів, природними умовами та особливостями географічного розташування регіону. На цій території спостерігається значний прогрес у розвитку внутрішнього туризму, розмаїття туристичних напрямків, наявність привабливих та конкурентоспроможних туристичних продуктів, різноманітні екскурсійні та культурні програми, а також активні рекреаційні заходи для здорового відпочинку.

Хмельницька область займає високе місце у рейтингу туристичної привабливості, входячи в топ-5 областей України. Це інноваційний туристичний центр країни, визнаний одним із найбільш захоплюючих туристичних напрямків. У Хмельницькій області нараховується 142 пам'ятки культурної спадщини національного значення, 54 заказники, 34 природні пам'ятки (включаючи регіональні парки та Національний природний парк «Мале Полісся») та 2896 культурних об'єктів взагалі.

Крім того, на Хмельниччині зустрічаються численні пам'ятки рослинного світу, особливо в районі Священних озер в Ізяславському районі, а також геологічні цікавинки, такі як печера «Атлантида» у селі Завалля Кам'янець-Подільського району та Бакотський скельний монастир [14].

У ландшафтно-водному заповіднику налічується 2442 пам'ятки історії, 205 пам'яток архітектури, 105 пам'яток археології, а також 1104 об'єкти, які пропонуються для охорони відповідно до Закону України «Про охорону культурної спадщини», і 463 пам'ятки мистецтва. [14; 18].

У Хмельницькій області відомо понад 1700 видів рослин, з яких 116 внесено до Червоної книги України. Це робить область третім за різноманіттям рослинних видів регіоном в Україні, посідаючи таке високе місце після Криму та Карпат.

Найпривабливішим місцем для туристів в Хмельницькій області є найбільший в Європі природний парк «Подільські Товтри». У цьому парку зберігається близько 80 видів птахів, тварин і комах, а також 60 видів рослин, які занесені до Червоної книги України. Флора парку становить третину всього складу рослин у національних парках України, а фауна складає п'яту частину всіх видів тварин. Сьогодні більше 15% території області охоплені природоохоронними фондами, що є найкращим показником в Україні. У цьому районі також розташована одна з найкрасивіших карстових печер – «Атлантида» [20].

На південь від парку розташоване місто Кам'янець Подільський, одна з найпопулярніших пам'яток краю. Біля підніжжя міста розташований Національний історико-архітектурний заповідник «Кам'янець», де зберігається понад 168 пам'яток архітектури. Все це сприяє розвитку туристичної галузі в 26 цілому та екскурсійній зокрема. За допомогою таблиці 2.1 розглянемо зміну туристичних потоків до Хмельницької області.

Таблиця 2.1 Туристичні потоки у Хмельницькій області (осіб), 2019–2021 рр.

Кількість туристів, зокрема: ..., ос.	Роки			Відносні відхилення %
	2019	2020	2021	
обслужених суб'єктами туристичної діяльності	25738	27613	11073	-59
іноземних туристів	1	4	-	-
громадян України, які подорожували за кордоном (виїзні туристи)	13729	19820	10271	-48
внутрішніх туристів	12017	7789	802	-89

Згідно з таблицею 2.1, туристичні потоки в 2020 році порівняно з 2019 роком мали тенденцію до збільшення, за винятком внутрішніх туристів.

Проте ситуація змінилась у 2021 році, коли всі туристичні потоки, порівняно з 2020 роком, мали тенденцію до зменшення: кількість туристів, обслужених суб'єктами туристичної діяльності, зменшилась на 59%; кількість громадян України, які подорожували за кордоном (виїзні туристи), скоротилась на 48%; кількість внутрішніх туристів зменшилась на 89%. Загалом туристичний потік у 2021 році впав на 72%, відкинувши туристичну галузь на рівень дев'яностих років.

Так, Хмельницька область має надзвичайно багатий природний та історико-культурний потенціал, який може стати основою для інтенсивного розвитку туризму в цьому регіоні та ефективної популяризації Хмельниччини на туристичному ринку. Так, поширення інфекції COVID-19 у 2019-2020 роках та повномасштабне вторгнення Росії в 2022 році справді спричинили гальмування розвитку туристичної галузі в Україні та в Хмельницькій області зокрема (Додаток Г).

2.2 Тенденції та чинники, що сповільнюють прогрес екскурсійної сфери в Україні

Економічно-управлінський підхід до сучасного розвитку туристичної галузі в Україні передбачає, що організація екскурсійної діяльності спрямована на стимулювання зростання інноваційного та інвестиційного потенціалу національної економіки. Організація екскурсійної діяльності як пріоритетного напрямку в туристичній галузі сприятиме створенню економічної, наукової, культурно-освітньої та екологічної безпеки в певних рамках і сприятиме розвитку технологічно важливих галузей національної економіки.

Розвиток екскурсійної сфери не лише сприятиме створенню робочих місць, розвитку підприємництва, інвестиціям у інфраструктуру та транспорт,

збереженню національної спадщини, а й сприяє поліпшенню якості життя місцевого населення та відвідувачів країни.

Організація екскурсій в Україні з метою підвищення ефективності туристичної галузі має значні перспективи і може бути успішно реалізована через впровадження організаційних, економічних, правових, культурно-освітніх, наукових, екологічних, інформаційних та стандартизаційних реформ та їх дотримання. Підвищення економічних можливостей досягається за допомогою інноваційних інвестицій.

Однією з найбільш актуальних проблем організації екскурсійної діяльності є урахування туристичного потенціалу України та вдосконалення організаційно-економічних механізмів з використанням передового досвіду провідних країн світу в галузі туризму.

Оскільки туристична зона взаємодіє з понад 50 галузями промисловості, її розвиток сприяє підвищенню рівня зайнятості, диверсифікації національної економіки, збереженню та розвитку культурного потенціалу, а також збереженню екологічно безпечного природного середовища. Це також сприяє розвитку туризму та промисловості. Рівень інновацій у національній економіці сприяє гармонізації відносин між різними країнами і народами. Крім того, туризм є одним із інструментів реалізації зовнішньої політики держави [16].

Організація екскурсій як основного напрямку туристичної галузі України потребує чіткого державного регулювання. У зв'язку з поступовою інтеграцією в глобальну спільноту, державне керівництво у сфері туризму України переважно спрямоване на підтримку внутрішнього та європейського туризму з метою ефективного розвитку.

Головною метою державного регулювання у туристичній сфері є забезпечення громадян гарантіями на відпочинок, свободу переміщення, покращення здоров'я, створення безпечних умов проживання та оздоровлення, задоволення духовних потреб та інших прав, що закріплені в Конституції України. Держава також забезпечує безпеку туризму, захист

прав і законних інтересів туристів, а також регулює інші аспекти туристичної діяльності та їх організацію [17].

Розвиток та організація екскурсійної діяльності в Україні активно підтримується та регулюється на державному рівні. Уряд 16 березня 2017 року затвердив Стратегію розвитку туризму та курортів до 2026 року. Цей документ націлений на прискорення розвитку туристично-курортної сфери та створення умов для перетворення її в світовий туристично-курортний центр. Мета полягає в досягненні високої ефективності в інтегрованій індустрії та адаптації до змін на світовому ринку (Додаток Г).

Для реалізації цієї стратегії передбачаються наступні напрямки: забезпечення безпеки та захисту законних прав та інтересів туристів, виконання законодавства ЄС у сфері туризму, комплексний розвиток територій, створення сприятливих умов для залучення інвестицій, особливо у розвиток туристичної інфраструктури, забезпечення професійної підготовки кадрів, створення системи експертів у сфері туризму, освіти та просування позитивного іміджу України як країни, що приваблює для туризму.

Дана стратегія визначає комплексний підхід до розробки та впровадження державної політики у сфері туризму та курортів, включаючи, у певних межах, покращення та розвиток послуг для туристів. Одним із ключових напрямів в її реалізації у сфері туристичної діяльності є впровадження міжнародної системи якості послуг у таких сферах, як організація супроводу гідів, перекладачів та роботи гідів [16; 17].

При оцінці соціально-економічного середовища, у якому розвивається туристична індустрія в цілому, важливо розробляти стратегії ефективно організації туристичної діяльності. Ці стратегії мають бути спрямовані на задоволення визначених потреб та розроблених рекомендацій з підвищення ефективності. При цьому формуються платформи для співпраці та взаємодії всіх зацікавлених сторін у розвитку туризму.

Вимоги до організації екскурсійної діяльності потрібно формулювати з урахуванням суттєвого стимулювання інновацій та впровадження стандартів

інформаційного суспільства як ключового фактора розвитку економічних відносин. Це означає, що організатори екскурсій мають активно застосовувати новаторські підходи та технології у своїй діяльності, щоб забезпечити покращення якості послуг та збільшення конкурентоспроможності. Важливо також враховувати потреби сучасного інформаційного суспільства, забезпечуючи доступ до інформації про екскурсії через Інтернет, мобільні додатки та інші цифрові платформи, що сприяють зручності та ефективності для клієнтів.

Розв'язання проблеми формування напрямків регіонального розвитку на основі підприємницької діяльності у сфері екскурсійних послуг неможливе без інституційного реформування та реструктуризації регіональних туристично-рекреаційних комплексів. Цей процес вимагає певного часу і включає в себе перегляд регулятивної та інфраструктурної бази, створення сприятливого підприємницького середовища, а також розвиток механізмів підтримки для малих і середніх підприємств у туристичній галузі. Тільки шляхом комплексного підходу до цих завдань можна досягти успішного стимулювання регіонального розвитку через екскурсійну діяльність [18] (Додаток Б).

Отже, сьогодні важкість забезпечення можливостей для ефективної діяльності перенесено на мікрорівень функціонування компаній і підприємців у цій сфері, а також на середній рівень муніципалітетів і місцевих органів влади. Основними практичними завданнями цих органів є забезпечення виживання і розвитку малих підприємств.

Вітчизняні науковці вважають, що успішна реалізація концепції формування нових територій і форм виробництва рекреації і туризму можлива за умови використання організаційно-економічних механізмів, які сприяють активізації та розвитку підприємницької діяльності в регіоні [20].

З точки зору організації екскурсійної діяльності, побудова платформи для соціально-економічного розвитку та підприємництва в Україні потребує оптимального поєднання малих і середніх підприємств (МСП) та великих

компаній. Загалом, така комбінація може краще задовольняти різноманітні потреби суспільства, швидше реагувати на кон'юнктуру ринку та використовувати досягнення науково-технічного прогресу, що створює умови для економічного зростання.

Підприємництво в індустрії туризму є однією з ключових складових соціально-економічного прогресу. Саме тому суспільство цікавиться створенням умов для економічного розвитку в цій сфері.

Ефективна та активна підприємницька діяльність в туризмі може здійснюватися в суспільному господарстві за наявності певних макроекономічних передумов:

1. Наявність прав і свобод для здійснення самостійної підприємницької діяльності.
2. Узаконене право власника на засоби виробництва, продукт і дохід від підприємницької діяльності.
3. Повна відповідальність за результати своєї економічної діяльності.
4. Наявність конкурентного середовища.
5. Відкритість економіки та її інтеграція в систему світового господарства.
6. Право підприємця здійснювати зовнішньоекономічні операції.
7. Сприятливий економічний клімат.
8. Позитивна суспільна думка щодо підприємницької діяльності в сфері туризму [19].

Досліджуючи проблему організації екскурсійної діяльності в Україні з урахуванням національних, європейських та світових тенденцій, а також економічних, правових, організаційних, освітніх, культурних, науково-педагогічних та методичних аспектів, стало очевидно, що вплив цих процесів на розвиток екскурсійної справи є надзвичайно важливим та значущим.

Глобальна економічна інтеграція туристичної індустрії України передбачає впровадження законів ринкової економіки, особливо у сфері

організації туристичної діяльності, з метою координації учасників ринку туристичних послуг відповідно до міжнародних та європейських стандартів якості та безпеки.

2.3. Проблеми, шляхи їх вирішення та пропозиції покращення екскурсійного обслуговування в Україні

Туризм є однією з найважливіших економічних сфер для кожної країни. На сучасному етапі його роль як сектора світового господарства надзвичайно зростає: він становить 7% світового експорту товарів та послуг, 10% світового ВВП та сприяє створенню нових робочих місць. Крім того, туризм сприяє екологічному захисту довкілля, збереженню культурної спадщини та боротьбі з бідністю. За даними ЮНВТО, у 2017 році до міжнародних подорожей було залучено 1,322 млн. осіб [25].

Збільшення кількості пропозицій однотипних туристичних продуктів і підвищення обізнаності туристів щодо туристичних послуг, а також зростання вимог до рівня та якості послуг породили проблему конкуренції між туристичними агентствами, які спеціалізуються на подібних організаціях. У такому контексті зростає значення екскурсійного обслуговування туристів.

Екскурсійна діяльність на сьогоднішній день є надзвичайно складним та проблемним напрямом сучасної української індустрії туризму.

Цей науково-практичний напрямок досліджень набув особливого значення у зв'язку зі збільшенням обсягів екскурсійних послуг на ринку організованого туризму. Це викликано різними причинами, серед яких можна виділити:

1. Підвищення культурного й освітнього рівня суспільства загалом сприяє зростанню інтересу до екскурсійних подорожей.

2. Розширення мети туризму, щоб в екскурсійних поїздках акцентувати не лише на відпочинку, а й на задоволенні інтересів до знань, освіти та духовного розвитку, відповідає потребам сучасних споживачів.

3. Тлумачення поняття «турпродукт» як набору послуг, що пропонуються мандрівникам під час їх подорожі, дозволяє краще розуміти й визначати зміст та якість туристичних пропозицій.

4. Принципи формування турпродукту постійно змінюються та вдосконалюються у відповідності з потребами та уподобаннями мандрівників. Зараз все більше подорожуючих віддають перевагу туристичним продуктам «все включено», які надають широкий спектр послуг за фіксовану ціну. Екскурсійні програми часто входять до складу таких турів.

5. Крім того, спостерігається зростання популярності турів суто екскурсійного характеру, які мають за мету відвідування та ознайомлення з історичними, культурними та іншими визначними пам'ятками певного регіону. Це призвело до формування окремої форми туризму – екскурсійного туризму [11; 21].

Незважаючи на великий екскурсійний потенціал і відносно високу привабливість України як туристичного напрямку, існують певні проблеми з розвитком екскурсійної діяльності. Найважливішими з них є:

Незважаючи на великий екскурсійний потенціал і відносно високу привабливість України як туристичного напрямку, існують певні проблеми з розвитком екскурсійної діяльності. Найважливішими з них є:

1. Нормативна база, яка регулює надання екскурсійних послуг в Україні, далека від досконалості та може бути неоднорідною та недостатньо адаптованою до поточних потреб галузі.

2. Після розпаду Радянського Союзу система підготовки екскурсійних кадрів фактично була руйнована, що спричинило появу самодіяльних екскурсоводів та розповсюдження екскурсоводів, які проводять екскурсії, відтворюючи історичні події не з точки зору історії, а з комерційних міркувань.

3. Поганий контроль за якістю наданих послуг призвів до погіршення стандартів на ринку туристичних послуг, що може негативно вплинути на сприйняття України як туристичного напрямку [7].

Отже, можна узагальнити, що вдосконалення екскурсійного обслуговування в Україні має бути ефективним. Для цього необхідно:

1. Покращити нормативну базу, зокрема, уточнити визначення таких термінів, як «гід», «екскурсовод» і т. д.

2. Розробити вимоги до проведення екскурсійної діяльності.

3. Застосовувати індивідуальний підхід до підготовки фахівців.

4. Ввести механізм ліцензування екскурсійної діяльності та сертифікацію.

5. Впровадити стажування для майбутніх гідів та екскурсоводів після успішного завершення курсів.

6. Швидше впровадження роботи акредитаційних комісій і створення методичних рад у підрозділах Державної служби туризму і курортів України при обласних державних адміністраціях, а також вирішення питань туристично-екскурсійної діяльності;

7. Створення кваліфікаційних комісій, які будуть включати в себе кваліфікованих фахівців та експертів у сфері туризму [8].

Отже, проблема екскурсійного обслуговування в Україні вимагає системи заходів для її вдосконалення та раціоналізації. Запропоновані заходи щодо покращення системи освіти та контролю якості екскурсійної діяльності сприятимуть підвищенню рівня екскурсійної роботи в Україні та збільшенню туристичного потенціалу кожного регіону.

Останнім часом в Україні спостерігається зростання популярності включення театралізованих елементів до екскурсійного обслуговування. Дослідження підтверджують, що завдяки театралізації відбувається ефективна взаємодія з аудиторією, що сприяє кращому сприйняттю наукової інформації, представленої у формі художніх образів. Театралізація сприяє

полегшенню процесу сприйняття та запам'ятовування інформації, що активізує інтерес до об'єктів екскурсійного маршруту.

Важливо відзначити, що теми екскурсійних програм базуються на місцевих туристичних ресурсах. Оскільки пам'ятки та природні ресурси складно відтворити, їх можна використовувати протягом тривалого часу і вони є унікальними для певної території. Тому ми пропонуємо їх покращити, зробивши їх більш цінними для туристів. Саме через якісну, вдалу організацію екскурсійної діяльності можна привабити більше туристів [19].

На нашу думку, однією з основних моторів туристичних потоків є емоційний аспект. Регіони, що багаті туристичними ресурсами, мають потенціал залучити всі сфери відчуттів людини: слух, зір, нюх, дотик, смак, а навіть інтуїцію. Класичні методи проведення екскурсій виступають інструментами, які здатні викликати емоції та зацікавленість у групі туристів до об'єкта.

Під час використання театралізованих методів у проведенні екскурсійного обслуговування основний акцент робиться на легендах, а не на простому викладі фактів та інформації.

Хотіли б зазначити, що в сучасному туризмі екскурсійна діяльність пройшла трансформацію і з'явилося чимало інноваційних форм проведення екскурсій, зокрема:

- 1) Екскурсії з дегустаціями;
- 2) Екскурсії-спектаклі;
- 3) Екскурсії, поєднані з розважальними заходами;
- 4) Екскурсії з елементами екстриму [14; 19].

Екскурсантів завжди цікавить щось нове, але сучасного туриста не так легко захопити. Тому ми пропонуємо включати в екскурсійні програми елементи театралізованих дійств. Це може бути розіграна сценка або розповідь легенди з можливістю побачити особливості певної епохи через перевдягання та розігрування ролей. Екскурсії з елементами театралізованих

дійств мають конкурентні переваги і можуть привернути значну кількість клієнтів [10].

Отже, вважаємо, що для інтенсифікації екскурсійної програми, наприклад під час огляду палаців чи замків, важливим є введення а екскурсію театралізованої складової. Що має на меті доповнити зміст екскурсійного заходу грою театралів. Вважаємо, що запропоноване нововведення збільшить кількість клієнтів та зацікавленість пропозиціями екскурсійних програм. Що допоможе в розвитку вітчизняного внутрішнього туризму.

РОЗДІЛ 3. АНАЛІЗ ЕКСКУРСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ, ЯК ФАКТОРУ ФОРМУВАННЯ ІМІДЖУ РЕГІОНУ

3.1 Методика та техніка проведення екскурсії

Техніка проведення екскурсії – це всі організаційні аспекти екскурсійного процесу, які екскурсовод повинен чітко усвідомлювати і вміти реалізовувати. Вона становить необхідну складову професійної майстерності екскурсовода і виявляється у його здатності керувати екскурсійною групою.

Аналіз техніки ведення екскурсії передбачає опис наступних параметрів:

Знайомство екскурсовода з групою: Підійшовши до групи або увійшовши в автобус, екскурсовод повинен представитися, назвавши своє прізвище, ім'я, по батькові, туристську фірму, що організовує екскурсію, а також познайомити групу з водієм автобуса. Потім він зазначає тему екскурсії, коротко описує маршрут, тривалість, місце та час початку і закінчення маршруту [9].

Місце екскурсовода в автобусі важливо для забезпечення комфортного проведення екскурсії. Перед початком руху автобуса екскурсовод вимовляє вступ, стоячи в передній частині салону обличчям до екскурсантів. Після цього він займає своє робоче місце в першому ряду праворуч по ходу і розповідає про те, що можна побачити як праворуч, так і ліворуч. Важливо зазначити, що існуючими правилами не передбачено обов'язкової розповіді з обличчям до екскурсантів [9].

При виході екскурсійної групи з автобуса на зупинках екскурсовод виходить першим, показуючи групі напрямок руху до об'єкта. Під час пересування між об'єктами важливо забезпечити компактність групи, слід стежити за рухом і не допускати розтягування групи (більше 8–10 метрів). Темп руху екскурсійної групи визначається декількома факторами, такими як

склад групи (наявність дітей, людей похилого віку), рельєф місцевості (підйоми, спуски), а також якість покриття дороги (наявність канав, ровів). На природознавчих екскурсіях цей темп може змінюватися ще більше через природні перешкоди. У пішохідних екскурсіях особливо важливо, щоб темп руху був спокійним і неквапливим [13].

Під час пересування екскурсійною групою доцільно відповідати на питання окремих екскурсантів та вести невимушену бесіду по темі екскурсії. Підійшовши до екскурсійного об'єкту, екскурсовод перед початком розповіді повинен переконатися, що вся група зібралася і чекає продовження екскурсії. Перед проведенням екскурсії необхідно правильно розташувати групу на об'єкті. У разі тривалої міської або заміської екскурсії може бути організована зупинка для відпочинку (санітарна або для покупки сувенірів). Екскурсовод повинен попередньо повідомити точний час продовження екскурсії, зазначивши годину і хвилини відправлення автобуса.

Розташування групи на об'єкті має бути безпечним, особливо в місцях, де тривають будівельні роботи або спостерігається інтенсивний рух транспорту.

Для огляду об'єкта можна обрати кілька точок спостереження, що залежить від змісту екскурсії. Далека точка може бути обрана для демонстрації об'єкта на тлі навколишнього середовища, тоді як ближня точка використовується для детального аналізу будівлі. Також важливо враховувати зовнішні фактори, наприклад, сонце не повинно сліпити, у спекотну погоду краще розташовуватися в тіні тощо. Найбільш зручне розташування групи – у формі «півкола». Щоб екскурсанти розташувалися у такий спосіб, екскурсовод може ненав'язливо рекомендувати їм це зробити, показуючи жестом, де і як встати. Сам екскурсовод може стати в центрі, обернувшись впівоберта до екскурсантів [2].

Якщо на одному об'єкті знаходиться кілька екскурсійних груп, важливо зберегти відстань між ними, щоб екскурсоводи не заважали один одному своїми розповідями.

Під час повернення екскурсантів в автобус екскурсовод входить останнім, переконується, що всі зайняли свої місця та є сусіди. Після цього екскурсовод дає знак водієві про початок руху.

Дотримання часу проведення екскурсії є обов'язковим для екскурсовода. Виконання цієї умови може бути важливим, оскільки проведення екскурсії залежить від різноманітних зовнішніх факторів, таких як затримки автобуса, несвоєчасне збирання групи, пробки на дорогах тощо. У таких випадках екскурсовод повинен адаптувати розклад, скорочуючи час, що виділяється на розгляд окремих підтем, але так, щоб екскурсія не виглядала сумбурною [22].

Паузи у екскурсіях є важливою складовою і повинні бути планування заздалегідь. Наприклад, вони необхідні там, де на маршруті відсутні об'єкти, що пов'язані з темою екскурсії. Мета паузи – надати групі відпочинок від розповіді, дати змогу розслабитися та обміркувати почуте. Також є паузи, коли екскурсантам дається час для самостійного додаткового огляду об'єкта. У цьому випадку екскурсовод повинен ввічливо направляти дії екскурсантів під час паузи та сприяти їх пізнавальній діяльності [12].

Для працівників у сфері послуг, зокрема екскурсоводів, рекомендується використання класичного і ділового стилю одягу, а також деякі варіації спортивного стилю. Зовнішній вигляд може бути трохи вільнішим і розкутішим, але при цьому важливо зберегти скромність у виборі одягу і зачіски, дотримуючись почуття міри в застосуванні косметики. Позитивний і охайний зовнішній вигляд сприяє встановленню доброзичливого контакту з групою [23].

Екскурсовод повинен володіти інтелектом та демонструвати до себе привітність, доброзичливість і невимушеність. Важливо уникати як зарозумілості, так і підлецування перед аудиторією. У мові екскурсовода не припустимий фамільярний або нерішучий тон.

У роботі екскурсовода можуть виникати непередбачені ситуації і складності, які виникають у процесі спілкування з туристами, працівниками

агентств та обслуговуючими організаціями. У вирішенні конфліктних ситуацій екскурсіводу допомагають правила взаємодії, що регламентуються законами, посадовими інструкціями, а також загальноприйняті норми спілкування [1].

Так, для кваліфікованого екскурсівода необхідно мати не лише якісні знання, вміння і навички у підготовці та проведенні екскурсій, але й володіти вмінням чітко та ефектно висловлювати думки, розуміти психологію спілкування, бути уважним спостерігачем, вправним організатором та лідером групи, а також дбати про свій зовнішній вигляд (Додаток А).

3.2 Характеристики організації різноманітних типів екскурсій

Як вже було зазначено, існує розвинена класифікація екскурсій з метою чіткішого уявлення про різноманітність доступних пропозицій. Кожен тип екскурсії має свої особливості як у підготовці, так і у проведенні. Давайте коротко розглянемо вимоги до різних видів екскурсій.

Екскурсія містом з оглядом на його основні визначні місця і пам'ятки. Можна розділити міські екскурсії на три типи: тематичні, оглядові однопланові (історичні, архітектурні, літературні тощо) і оглядові багатопланові. Екскурсія, що охоплює декілька аспектів міста і надає загальне уявлення про нього, завжди включає декілька підтем і планів огляду.

Оглядові екскурсії є найбільш привабливими для екскурсантів, оскільки за короткий період часу (зазвичай три академічні години) дозволяють отримати загальне й цілісне уявлення про місто. Вони дозволяють побачити визначні місця, ознайомитися з історичним розвитком, архітектурним виглядом та сучасним життям міста, відчутти його індивідуальність. Структура оглядових міських екскурсій подібна: кожна з них містить декілька обов'язкових підтем, які, при необхідності розширення

або поглиблення, можуть стати самостійними тематичними екскурсіями.

Під час складання оглядової екскурсії у місті з багатоплановим характером виникають певні труднощі у виборі об'єктів показу. У кожному достатньо великому і старовинному місті зустрічаються історичні, архітектурні та сучасні пам'ятки. Тому при виборі об'єктів для оглядової екскурсії необхідно включати: 1) Обирати об'єкти, які найбільш приваблюють увагу екскурсантів. 2) Віддавати перевагу об'єктам, які найбільш повно розкривають окремі підтеми, мають високий ступінь інформативності. 3) Включати об'єкти, що характеризуються виразністю, збереженістю, зручним розташуванням на маршруті та доступністю для екскурсантів.

Часто в розробці міських оглядових екскурсій включається відвідування музейних експозицій. Це стосується переважно тих тематик або аспектів, які не можуть бути достатньо розглянуті під час екскурсії до міських об'єктів з різних причин. Найчастіше в музеях відвідують матеріали з археологічних, етнографічних, біографічних та військових експозицій, які доповнюють історичний та краєзнавчий контекст міської екскурсії.

Також можливе включення до міської оглядової екскурсії відвідування меморіальних, художніх і тематичних (ексклюзивних) музеїв.

Тривалість огляду таких музеїв зазвичай обмежується 15–25 хвилинами, оскільки вони зосереджуються на одній конкретній темі, а завдання оглядової екскурсії полягає в ознайомленні екскурсантів із різними аспектами життя міста. Міська оглядова екскурсія є складною для виконання. Міська оглядова екскурсія — це складне завдання, і екскурсовод повинен мати високий рівень підготовки. Він повинен володіти не лише екскурсійною інформацією, але й вміти ефективно використовувати методичні прийоми та техніку для успішного проведення екскурсії. Різноманітність методичних прийомів показу та розповідей в оглядовій екскурсії є ключовою. Це забезпечує більш зацікавлене та виважене сприйняття інформації екскурсантами, роблячи процес екскурсії цікавішим і пам'ятним.

Різноманітність методичних прийомів показу та розповідей в оглядовій екскурсії є ключовою. Це забезпечує більш зацікавлене та виважене сприйняття інформації екскурсантами, роблячи процес екскурсії цікавішим і пам'ятним [24].

Отже, з показових прийомів частіше застосовуються попередній огляд та екскурсійний аналіз, в той час як зорова реконструкція та прийом порівнянь використовуються рідше. Серед методів показу актуальним є застосування екскурсійної довідки. В такому випадку не варто надмірно навантажувати екскурсантів числовими даними, іменами чи датами.

Історичні екскурсії. Так, об'єктами історичних екскурсій можуть бути різноманітні пам'ятники, місця подій, споруди та меморіальні місця, пов'язані з історичними подіями чи важливими історичними особистостями. Також до таких об'єктів можуть відноситися місця археологічних розкопок та експозиції історичних і краєзнавчих музеїв.

Так, точний документальний матеріал є основою для побудови історичної екскурсії, що забезпечує науковість та вірогідність розповіді екскурсовода. Додатково важливі послідовність та систематичність у подачі матеріалу. Дотримання хронологічного принципу в побудові маршруту екскурсії допомагає забезпечити логічний та зрозумілий контекст для екскурсантів.

Прийом реконструкції є одним з основних методичних прийомів для проведення історичних екскурсій. Якщо місце подій не має пам'ятних знаків або об'єктів і прикрашене сучасною забудовою, екскурсовод може відтворити історичну обстановку та розповісти про події, використовуючи ілюстративний матеріал із свого «портфеля екскурсовода». Для кращого уявлення про епоху, яку описує екскурсовод, рекомендується включати цитати з літописів, історичних документів, художньої літератури та інше [21].

Так, використання наочних матеріалів сприяє кращому розкриттю теми під час історичних екскурсій і є обов'язковим. У «портфель екскурсовода» можуть входити різноманітні матеріали, такі як фотографії, фотокопії

історичних пам'ятників до їхньої реставрації, портрети відомих історичних діячів, репродукції картин, що відображають найважливіші події історичного минулого, та інше. Ці матеріали допомагають зробити історичну інформацію більш доступною та цікавою для екскурсантів.

Екскурсії на військово-історичні теми. Військово-історичні екскурсії дійсно є однією з найбільш розповсюджених і ефективних форм військово-патріотичного виховання. Вони сприяють утвердженню почуття гордості за свою Батьківщину та її захисників, а також формують такі моральні якості, як сміливість, стійкість, мужність, колективізм, взаємодопомога та готовність до служби в армії.

Військово-історичні екскурсії включають в себе різноманітні аспекти військової історії та традицій. Вони можуть охоплювати військові перемоги різних епох, військове мистецтво видатних полководців, а також риси та бойові традиції солдата, такі як мужність, стійкість, самовідданість та гуманність стосовно мирного населення.

У склад екскурсійних маршрутів можуть входити різноманітні об'єкти показу, такі як пам'ятники, меморіальні комплекси, архітектурні споруди, транспортні та гідротехнічні споруди, військово-інженерні спорудження, а також бойові техніка та реліквії [12].

Важливим принципом побудови таких екскурсій є тематико-хронологічний підхід, коли акцент робиться на конкретних подіях, що відбулися в певній місцевості.

Наочні матеріали, такі як карти, схеми та документи, відіграють надзвичайно важливу роль у розповіді про перебіг бойових дій під час військово-історичних екскурсій. Карти та схеми дозволяють екскурсоводу наочно продемонструвати розташування військ, перебіг бою, стратегічні плани та тактичні рухи. Використання різноманітних документів, таких як зведення, копії наказів, газетні витяги та фотографії, допомагає поглибити розуміння подій та підсилити емоційний вплив екскурсії.

Додатково, технічні засоби, такі як аудіо-записи, пісні військових

років, вірші та уривки з музичних творів, допомагають створити особливу атмосферу під час екскурсії та збагачують її зміст.

Точно, організація зустрічей з учасниками військових подій може додати особливий колорит і емоційне навантаження до військово-історичних екскурсій. Проведення таких екскурсій вимагає від екскурсовода глибоких знань історії, вміння провести вичерпний історичний аналіз об'єктів, а також спеціальних знань, таких як розуміння карт, схем, емблем, знаків розрізнення, військової термінології та іншого. Ці знання і вміння дозволяють екскурсоводу максимально інформативно та цікаво представити матеріал екскурсії для учасників [15].

Екскурсії на архітектурно-містобудівні теми. Екскурсії з архітектурно-містобудівною спрямованістю сприяють розвитку естетичного смаку, збагачують духовний світ учасників, підтримують повагу до праці, а також посилюють відчуття гордості за досягнення народних майстрів, які створили витвори архітектури минулих епох.

Пам'ятки архітектури та містобудування є важливими не лише для архітектурно-містобудівних екскурсій, але й для загальних оглядових, історичних, літературних та інших екскурсій, що прокладаються по місту. Тому кожен гід повинен володіти вмінням ефективно показувати їх у рамках обраної методики.

Згідно змісту, архітектурно-містобудівні екскурсії можна класифікувати на наступні типи:

- 1) Екскурсії, які відображають пам'ятки архітектури певного історичного періоду.
2. Екскурсії, що присвячені представленню творчості визначних архітекторів або окремого архітектора.
3. Екскурсії, що вводять у світ планування та забудови міст на основі загальних планів.
4. Екскурсії, що охоплюють новобудови, з метою демонстрації сучасної архітектури та процесу будівництва як окремих будівель, так і цілих районів.

Для успішного проведення екскурсій з архітектурно-містобудівних тем екскурсивод повинен мати глибокі знання у галузі архітектури, вміти аналізувати архітектурні твори, мати мистецьку та історичну підготовку, а також володіти високою загальною культурою [22].

Літературні екскурсії. Літературні екскурсії виявляються досить популярними, збираючи безперервний потік екскурсантів у меморіальних музеях та місцях, що пов'язані з життям письменників та поетів. Ці екскурсії не лише збагачують духовний світ людини, але й дарують їй естетичне задоволення. Літературну екскурсію розробляють тоді, коли в місті існує достатнє число об'єктів, пов'язаних із життям та творчістю письменників, або якщо саме місто відображено у літературних творах через описи вулиць, провулків та будинків. Підготовка екскурсії розпочинається зі збору текстового матеріалу, а потім переходить до пошуків об'єктів. Знаходження цих об'єктів може бути складним завданням, особливо якщо екскурсія присвячена письменникам минулого. У такому випадку корисною стає робота з довідниками та архівними матеріалами.

Маршрути літературно-біографічних екскурсій побудовані згідно з різними принципами:

1) Хронологічний принцип. Маршрут прокладається за хронологічним порядком подій у житті письменника або у творчій історії літературного напрямку.

2) Історико-літературний принцип. Маршрут формується на основі хронологічного й тематичного підходів, де окремі точки маршруту пов'язані з певними історичними періодами та тематикою літературних творів.

3) Поектико-текстовий принцип. Маршрут складається згідно з тематичними елементами, які виокремлені з літературних творів, здебільшого незалежно від хронологічного порядку, і кожна зупинка екскурсії обговорюється в рамках цієї теми [15].

При складанні маршруту літературних екскурсій ключове значення має останній об'єкт, який допоможе узагальнити та закріпити отримані враження.

Важливо, щоб цей об'єкт вражав своєю виразністю та запам'ятовуваністю, можливо, за допомогою своєї архітектури або розташування.

Матеріал екскурсії розподіляється на дві категорії: загальний та локальний. Під загальним матеріалом розуміється інформація, що стосується тематики в цілому, наприклад, історії літературного напрямку чи основних творів письменника. Локальний матеріал, натомість, безпосередньо пов'язаний з життям і творчістю письменника, може включати в себе місця, пов'язані з його біографією або місця, що надихали його на творчість [10].

У поетико-текстових екскурсіях відвідування музею може бути небажаним, оскільки основна увага при цьому зосереджується на поетичному переказі творів письменника чи поета, в яких описано місто або місцевість. У таких екскурсіях великий акцент робиться на відтворенні атмосфери та емоційної сутності творів, а не на біографічних деталях або історії музею. Тому може бути корисніше відвідати місця, які є об'єктом опису в літературних творах, або просто відкриті місця, які допоможуть краще зрозуміти поетичні образи та ідеї.

Літературні екскурсії вимагають від екскурсовода високого рівня майстерності в мовленні, дикції та уміння читати вірші. Ефективне проведення таких екскурсій, де все будується на слові, вимагає глибокого знання матеріалу та вміння живо, захопливо та образно розповідати про пам'ятні місця, вводити слухача у творчий світ письменника. Тільки з такими навичками і знаннями екскурсовод зможе зробити літературну екскурсію незабутньою та вражаючою для учасників.

Особливості проведення екскурсій в музеях. Прямим виявом культурно-просвітницької діяльності музею є його екскурсійна робота, яка проводиться у формі музейних екскурсій [15].

Екскурсійна діяльність у музеї відіграє ключову роль у культурно-просвітницькій роботі, спрямованій на ознайомлення відвідувачів з історичними та культурними цінностями, які зберігаються у музейних колекціях. Ця форма діяльності дозволяє створити комунікативне

середовище для взаємодії з експонатами, виставками та іншими ресурсами музею, а також сприяє просвітницькому та освітньому процесу.

Основною місією музеїв є збирання, збереження та поповнення цінними історичними матеріалами та пам'ятниками.

Експонати музею зберігаються як у експозиційних залах, так і у фондосховищах та запасниках. У експозиційних залах зазвичай представлені найцінніші пам'ятки і речі з історичного або художнього погляду, які краще відображають певну епоху або подію. Якісна експозиція є важливою основою для успішного проведення екскурсій. Зазвичай музейні екскурсії ведуть спеціалісти відділів наукової пропаганди музею.

Музейна екскурсія – це форма культурно-освітньої діяльності музею, що ґрунтується на спільному огляді експонатів музейної колекції під керівництвом кваліфікованого фахівця за заздалегідь спланованою тематикою та маршрутом [8].

Екскурсії можуть бути проведені як екскурсоводами, так і автогідами. Загалом, вимоги до екскурсовода, який проводить музейні екскурсії, виявляються такі ж, як і до звичайних екскурсоводів.

Підготовка музейної екскурсії включає важливий етап добору об'єктів, оскільки велика кількість експонатів у залах музеїв не дозволяє докладно зупинитися на кожному з них. При виборі експонатів керуються тематикою та метою конкретної екскурсії (Додаток Г).

Структура музейних екскурсій зазвичай складається з вступу, основної частини і заключної частини. Як і в інших видів екскурсій, для музейних також створюється текст та методична розробка. Основне правило методики проведення екскурсій – поєднання показу з розповіддю – застосовується і в музейних екскурсіях. Проте у таких екскурсіях показ експонатів переважає над розповіддю [23].

Під час аналізу пам'яток у музейних екскурсіях часто використовуються прийоми порівняння та реконструкції, особливо якщо необхідно відтворити пам'ятку за збереженими її частинами, представленими

в експозиції, або за зображенням її в інтер'єрі. З урахуванням великої кількості експонатів музейна екскурсія вимагає стислості, змістовності та чіткості розповіді. Під час розповіді переважно використовуються опис об'єктів та їхніх характеристик, цитування аутентичних документів або їхніх копій.

ВИСНОВКИ

Отже, після оцінки різних підходів до визначення терміну "екскурсія", ми встановили, що протягом свого розвитку ця концепція зазнала еволюції й отримала сучасне тлумачення. Ми вважаємо, що на поточному туристичному ринку екскурсію слід розглядати як процес відкриття навколишнього світу, що передбачає ознайомлення з об'єктами безпосередньо на їхньому місці знаходження. У цьому контексті, огляд самостійних пам'яток проводиться під керівництвом кваліфікованого фахівця, такого як гід або екскурсовод, який супроводжує свої відомості розповіддю.

Екскурсійне обслуговування дає можливість передати екскурсанту широкий спектр знань з історії, культури, географії, етнографії, екології, економіки та інших галузей. Участь у таких екскурсіях, як огляд музейних і виставкових експозицій, історичних, культурних, природних, етнографічних, інженерних об'єктів та інших пам'яток, задовольняє потребу особистості у пізнанні навколишнього світу.

Класифікація екскурсій є важливою для організації екскурсійної діяльності туристичними підприємствами. Вона сприяє спеціалізації екскурсоводів, підвищує якість їх підготовки, створює нові екскурсійні маршрути та підвищує ефективність їх проведення. Туристичні компанії або фірми надають екскурсійне обслуговування на території своєї адміністративної діяльності, таких як міста чи райони. Для груп, які подорожують до інших міст (навіть у конкретних сферах), екскурсійні послуги забезпечуються екскурсійними установами або туристичними компаніями, що знаходяться у цих містах.

Глибоке розуміння класифікаційних характеристик екскурсій сприяє створенню методично обґрунтованих екскурсійних програм, які відповідають необхідним стандартам, а також задовольняють найвибагливіші уподобання екскурсантів.

Туристичний імідж регіону визначається конкретними аспектами, які цікаві для вузької цільової аудиторії. Це включає в себе акцент на характерних особливостях регіону, які мають особливе значення для даної групи людей. Під час формування та керування іміджем регіону важливо визначити та проаналізувати фактори, які впливають на створення привабливого туристичного середовища.

Доходи багатьох туристичних компаній зростають завдяки постійному оновленню турпрограм та зосередженню на внутрішньому туристичному ринку України. Щоб відповідати вимогам сучасності та пропонувати найкращі послуги, працівники туристичних агенцій мають постійно підвищувати свою кваліфікацію, відвідувати туристичні виставки, інформаційно-рекламні події, сезонні семінари та самі перевіряти якість туристичних послуг за кордоном. Вони також повинні аналізувати транспортне забезпечення та забезпечувати комфортабельними автобусами для проведення екскурсій.

Сучасні екскурсійні програми туристичних агенцій включають цікаві аспекти історії становлення, розвитку та розбудови міст і областей, що сприяє позитивному формуванню іміджу регіону.

У контексті збільшення пропозиції схожих екскурсійних продуктів та підвищення інформованості туристів про екскурсійні послуги, одночасно зі зростанням вимог до рівня обслуговування та якості послуг, стає актуальним питання конкурентної боротьби між туристичними підприємствами, спеціалізованими на організації екскурсійного обслуговування для туристів.

Отже, питання екскурсійного обслуговування в Україні вимагає впровадження певної системи заходів з метою його удосконалення та упорядкування.

Тому важливо зауважити, що в наш час екскурсійна діяльність у туризмі переживає трансформацію, і з'являється багато інноваційних форм проведення екскурсій, таких як екскурсії з дегустаціями, екскурсії-спектаклі, екскурсії в поєднанні з розважальними заходами та екскурсії з елементами

екстриму. В таких екскурсіях можуть бути використані розіграні сценки або розповідь легенди, де учасники можуть бачити особливості певної епохи завдяки перевдяганню та рольовій грі. Екскурсії, що включають елементи театралізації, мають вагомні переваги в конкурентній боротьбі і можуть привернути значну кількість клієнтів.

Після проведення аналізу проблем і перспектив розвитку екскурсійної галузі України виявлено, що інтеграція туристичної індустрії країни в світову економіку потребує суворого дотримання законів ринкової економіки. Особливу увагу слід звернути на систему реалізації екскурсійних послуг, враховуючи адаптацію учасників ринку до міжнародних стандартів та вимог Європейського союзу щодо якості та безпеки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Альтгайм Л. Б. Основне значення та принципи організації екскурсійних послуг. *Вісник Хмельницького національного університету. економічні науки*. Хмельницький, 2014. Вип. 6 (1). С. 215-219.
2. Арсененко І. А., Іванова В. М. Екскурсійна діяльність як основа функціонування ринку екскурсійних послуг. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. Серія 4: Географія і сучасність. Київ, 2015. Вип. 19(33). С. 191-195.
3. Бабарицька В., Короткова А., Малиновська О. Екскурсознавство і музеєзнавство: Навчальний посібник. К.: Альтерпрес, 2007. 464 с.
4. Бейдик О. О. Рекреаційне районування // ГЕУ: У 3 Т. К: УРЕ ім. М. П. Бажана, 1990. Т. 3. С. 120.
5. Білецький М., Котик Л. Територіальні відмінності розвитку екскурсійного туризму в Україні. *Сучасні вектори розвитку туризму: тенденції та перспективи країн Європейського регіону* : міжнародна монографія (колектив авторів за заг. ред. Л. Заставецької). Тернопіль : Вид. центр ТНПУ, 2020. С. 38-74.
6. Боплан Г. Л. Опис України, кількох провінцій Королівства Польського, що тягнуться від кордонів Московії до границь Трансільванії, разом з їхніми звичаями, способом життя і ведення воєн. К.: Наук.думка; Кембрідж (Мас.): Укр. наук. ін-т, 1990. 256 с.
7. Галасюк С. С., Нездоймінов С. Г. Організація туристичних подорожей та екскурсійної діяльності: навч. посіб. К.: Центр учбової літератури, 2013. 178 с.
8. Гречуха С. І. Шлях через віки. Історико-краєзнавчий збірник. Черкаси: ПП «Кур'єр», 2007. 137 с.
9. Долинська О. До питання створення туристичних кластерів у Хмельницькій області. *Наукові записки Тернопільського національного*

педагогічного університету ім. Володимира Гнатюка. Сер. Географія. Тернопіль : ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2021. Вип. 1 (50). С. 129-133.

10. Долинська О. О. Напрямки перспективного розвитку територіальної організації регіонального туристичного комплексу Хмельницької області. *Рекреаційна географія і туризм. Наукові записки*. № 2. 2021. 156–63.

11. Жук О.А. Сталий розвиток України: проблеми і перспективи. Кам'янець-Подільський: Медобори-2006, 2016. 230 с. С. 127-130.

12. Історичний атлас України. Найдавніше минуле. Русь / керівн. проекту та автор-упорядник Ю. Лоза. К.: Мапа, 2010. 300 с.

13. Король О. Д. Організація екскурсійних послуг у туризмі: навчально-методичний посібник. Чернівці: Чернівецький національний університет, 2016. 144 с.

14. Офіційний веб-сайт Хмельницької обласної державної адміністрації. URL: <http://adm.km.ua>

15. Покоłodна М. М. Організація екскурсійної діяльності: підручник; Харків. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О. М. Бекетова. Харків : ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2017. 180 с.

16. Про схвалення Стратегії розвитку туризму та курортів на період до 2026 року. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 16.03.2017 № 168-р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/168-2017-p>

17. Про туризм: Закон України № 124-VIII від 15.01.2015. Відомості Верховної Ради (ВВР), 2015, № 14, ст. 3. URL: <http://www.zakon.rada.gov.ua/laws/show/324/95-23>

18. Програма розвитку туризму в Хмельницькій області на 2021–2025 роки. URL: <https://www.adm-km.gov.ua/?p=78829>

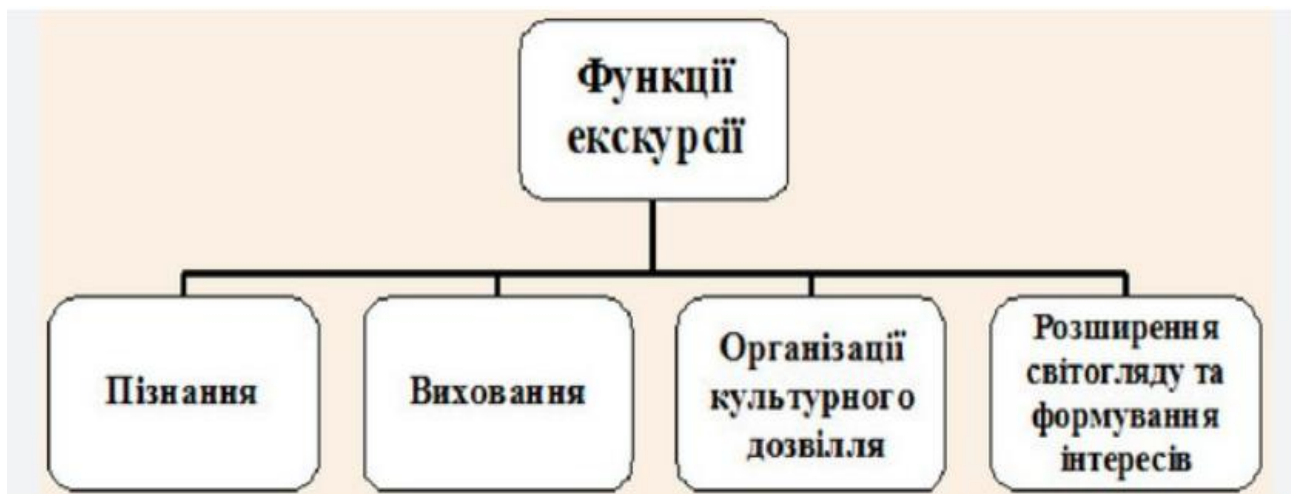
19. Семенюк Д. С. Театралізовані екскурсії як конкурентна перевага розвитку туризму. URL: <https://ep3.nuwm.edu.ua/17526/185.pdf>

20. Слатвінська Л. А., Поворознюк І. М., Литвин О. В. Роль екскурсійної діяльності в розвитку внутрішнього та міжнародного туризму. URL: <https://dspace.udpu.edu.ua/bitstream/6789/8065/pdf>
21. Смолій В. А., Федорченко В. К., Цибух В. І. Енциклопедичний словник-довідник туризму [за заг. ред. В. К. Федорченко]. Київ: Видавничий дім «Слово», 2006. 372 с.
22. Dolynska O. Resource and recreational potential of khmelnytskyi region. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. Володимира Гнатюка*. Сер. Географія. Тернопіль : Тайп, 2022. Вип. 2. (53). С. 84-89. DOI:<https://doi.org/10.25128/2519-4577.22.2.11>
23. Dolynska O. Shelemetieva T., Pavliuk S., Ivanenko T., Bazhenova S., Peculiarities of International Competition in the Market of Tourism and Hospitality. *Economic Affairs*, Vol. 67, No. 04s, pp. 897-905, October 2022. URL: <http://ndpublisher.in/admin/issues/EAv67n4sw.pdf>
24. Dolynska O., Smyrnov I., Shorobura I., Merchanskyi V., Tsurkan I. The Role of Press Tours in the Development of Park Recreation Complexes. *Journal of Environmental Management and Tourism*, [S.l.], v. 14, n. 1. 2023. p. 249–260, doi: [https://doi.org/10.14505/jemt.v14.1\(65\).24](https://doi.org/10.14505/jemt.v14.1(65).24).
25. UNWTO World Tourism Organization. URL: <https://www.unwto.org/>

ДОДАТКИ

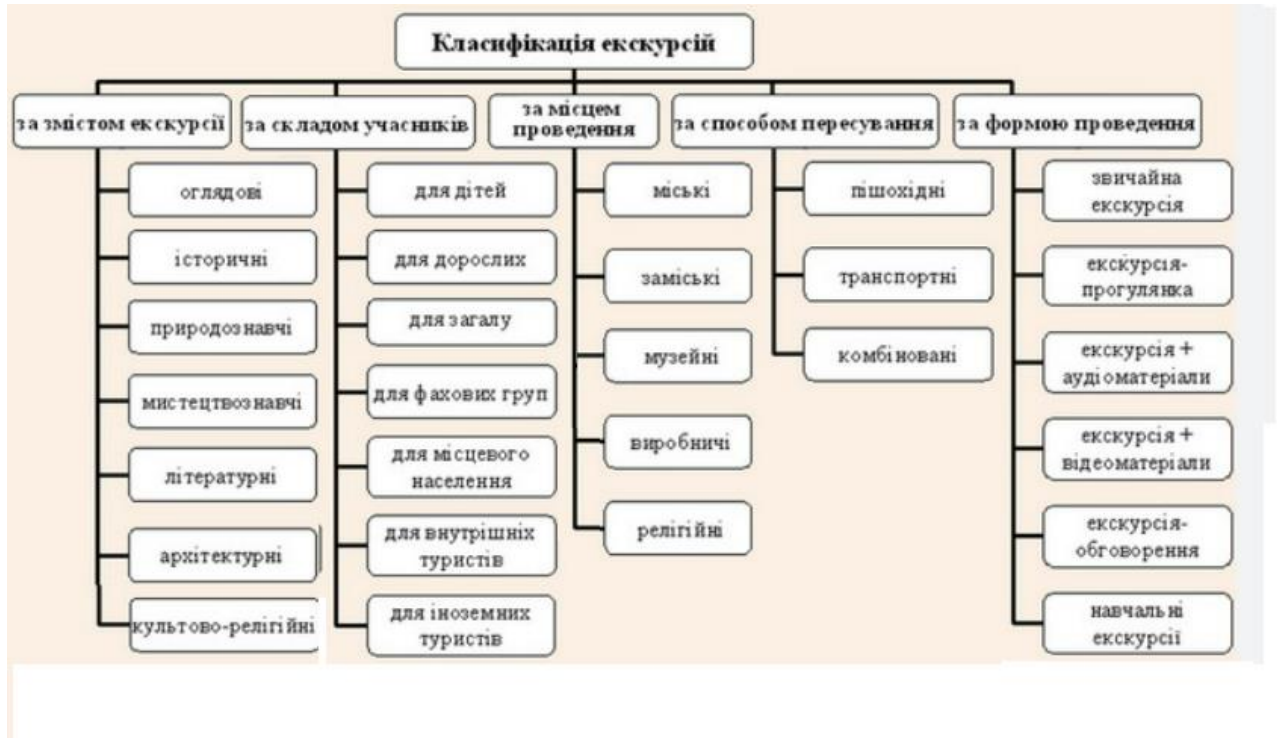
Додаток А

Функції екскурсії [12]

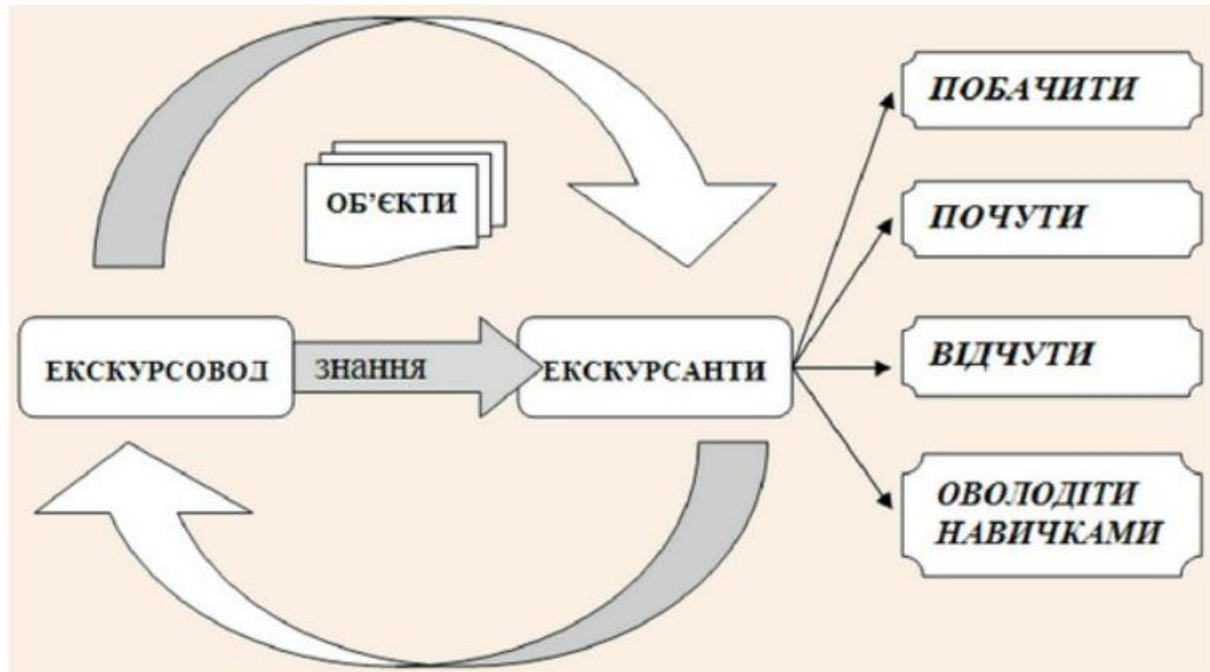
Додаток Б

Класифікація екскурсій [11]

Додаток В

Схема екскурсійного пізнання [13]

Додаток Г

Етапи створення екскурсії [10]

